

„LOVEȘTE, ÎNAINTE CA FLACĂRA SĂ PÂLPĂIE!” VECHI TEHNOLOGII DE APRINDERE A FOCULUI: AMNARUL, CREMENEA ȘI IASCA

Ioan IAȚCU*

Abstract

Within the exhibition “Lighting. Objects and lighting systems, from Prehistory to the Modern Era”, open between December 16, 2021 and May 1, 2022 at the History Museum of Moldavia, the theme of fire strikers was presented to the public in the form of a special section. The museographic concept was also accompanied by a catalogue, in whose pages we brought together the information presented in the exhibition by means of complementary panels, including those dedicated to the present subject. The research of this topic was continued by practical presentations, consisting in gathering, cutting and treating the tinder, followed by igniting plant fibres with the help of a replica fire striker and the flint (silex), an action successfully accomplished. While attempting to understand the process of obtaining fire with the means described above, the research also included various stages in terms of timeframes, starting from the prehistoric archaeology, continuing with late Antiquity and the Byzantine period, followed by the Middle Ages and reaching to the modern era. The archaeological, numismatic, iconographical sources were completed by historiography-related information which intermingled with those of an ethnographic and linguistic nature, mainly coming from the 19th-20th centuries. The study revealed the importance of the three elements (fire striker, flint and tinder) in obtaining fire. At the same time, a whole symbolism was created around them, so it is not by chance that the expressions they were found in have meaningful messages.

Keywords: fire striker, flint, tinder, fire, Antiquity, the Middle Ages, modern age.

Cuvinte-cheie: amnar, cremene, iască, foc, Antichitate, Evul Mediu, epocă modernă.

În cadrul expoziției „Ecleraj. Obiecte și sisteme de iluminat, din Preistorie până în Epoca Modernă”, care a fost organizată de Muzeul de Istorie a Moldovei, în perioada 16 decembrie 2021 – 1 mai 2022, tema amnarelor a fost înfățișată publicului sub forma unei secțiuni speciale¹.

* Muzeul de Istorie a Moldovei, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași – România.

¹ Otilia Bălinișteanu, „Ecleraj”, o expoziție-poveste despre cum s-a făcut lumină, în „Ziarul Lumina”, anul XVIII, nr. 12 (4979), marți, 18 ianuarie 2022, p. 8-9.

Conceptul muzeografic a fost însoțit de un catalog, în paginile căruia informațiile prezentate în expoziție prin intermediul panourilor complementare au fost reunite, printre care și cele dedicate subiectului de față². Cercetarea acestei teme a fost continuată prin realizarea unor prezentări, constând din culegerea, tăierea și tratarea ciupercii numite iască, urmată de aprinderea fibrelor vegetale cu ajutorul unui amnar-replică și cremenii (silex), acțiune finalizată cu mare succes (Fig. 1-2).

Fig. 1. Iască, fibre de iască, amnar și cremene (foto autor, septembrie 2022)

Fig. 2. Aprinderea focului. Demonstrație făcută la Muzeul de Istorie a Moldovei, „Noaptea Cercetătorilor Europeni”, 2022 (foto: cercet. șt. Ludmila Pîrnău)

² Ioan Iațcu, „O scurtă istorie a iluminatului. Cu privire specială asupra spațiului românesc”, în idem (coord.), *Obiecte și sisteme de iluminat, din preistorie până în epoca modernă*, Catalog de expoziție, Iași, Editura Palatul Culturii, 2021, p. 30-35.

Concomitent cu încercarea de înțelegere a procesului de obținere a focului cu mijloacele descrise mai sus, cercetarea a cuprins și paliere variate ca perioadă de timp, pornind de la arheologia preistorică și ajungând la informații de natură etnografică și lingvistică, cu precădere din veacurile XIX-XX.

Așadar, dincolo de varietatea recipientelor destinate iluminării (vetre, afumători, opaițe, sfeșnice, candelă, lămpi, lampadare), atenția noastră se îndreaptă în mod firesc și către tehnologia de obținere a focului, din care nu lipsesc amnarele, silexurile și diversele fibre vegetale (iască, fitile de in sau cânepă etc.) (Fig. 2).

Amnarele de fier sunt prezente în mormintele aparținând culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (secolul IV p. Chr.) descoperite la Podeni, Zvoriștea (Suceava), Mogoșani (Dâmbovița), Târgșor (Prahova) și Mangalia (Constanța). În necropola de la Mihălășeni, județul Botoșani, s-au identificat nouă amnare de fier, din care se remarcă unul de formă clasică realizat după model roman, constând dintr-o platbandă ce are un capăt îndoit. În aceeași necropolă apar și piese de silex cu utilizare de percutor³. La Iași – Nicolina, într-o locuință cu un bogat inventar arheologic din secolul al IV-lea p. Chr., s-a descoperit și un amnar de fier având unul din capete îndoite⁴.

Pentru veacurile X-XIII, amnarele, alături de fragmente de silex, fac parte din inventarele mormintelor de războinici pecenegi, maghiari și cumani. Predomină tipul cu capetele îndoite, dar și cel alungit, de formă dreptunghiulară⁵.

În colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei se păstrează opt amnare de fier⁶, care au fost descoperite în spațiul est-carpatic. Două

³ Octavian Liviu Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjacov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 163, pl. 309/81.

⁴ Ion Ioniță, „Mărturii milenare în vatra Iașilor”, în *Fortus. Un deceniu în universul muncii și creației tehnice românești*, red.: A. Cristi, D. Popa, Iași, Combinatul de utilaj greu Iași, 1986, p. 70, fig. 11/4.

⁵ Adrian Ioniță, „Issues Regarding the Chronology of Turanic Graves from the Area between the Lower Danube, the Carpathians, and the Dniester, Dated to the 10th-13th Centuries”, în Florin Mărginean, Ioan Stanciu, Keve László (eds.), *Inter tempora. The Chronology of the Early Medieval Period. Issues, Approaches, Results/Inter tempora. Cronologia perioadei medievale timpurii. Probleme, abordări, rezultate*, Proceedings of the national conference, Arad, 26th-29th September 2018/Lucrările conferinței naționale Arad, 26-29 septembrie 2018, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, p. 139-140, pl. 8/I-IV.

⁶ Piese se află la următoarele numere de inventar: 4398; 4400; 1459/2; 1459/1; 1485; 4399; 1508; 16595.

amnare, datate în secolele X-XII, au colțurile rotunjite și capetele răsucite în exterior, iar un al treilea are capetele întoarse în interior (Fig. 3/a-c). Alte trei piese de acest tip, ce se încadrează într-o perioadă mai lungă de timp (secolele X-XIII), sunt rectangulare în secțiune, iar unele sunt prevăzute cu adâncituri semicirculare în interior (Fig. 3/d-f). Cele mai târzii piese sunt două amnare ce datează din veacurile XIV-XV. Unul este fragmentar, având verigile torsionate, iar celălalt, mult mai bine conservat, are capetele întoarse în exterior (Fig. 3/g-h).

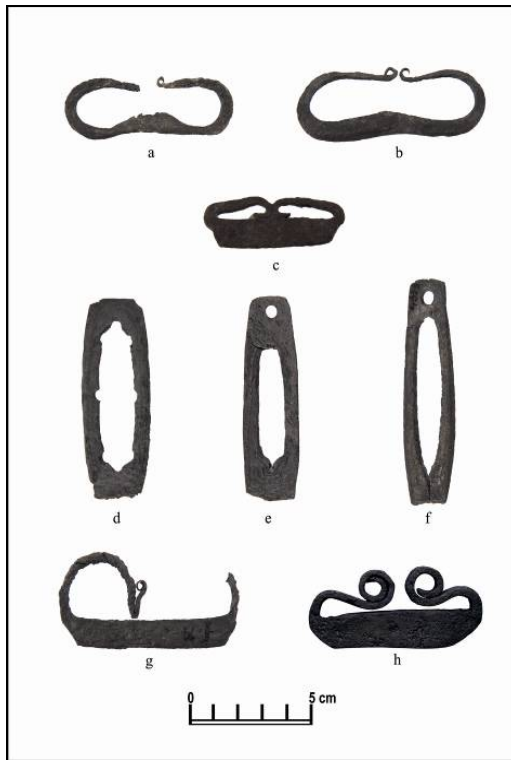

Fig. 3. Amnare din patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei Iași:

a-c. secolele X-XII (a-b. Murgeni – Vaslui; c. Hlincea – Iași);

d-f. secolele X-XIII (d. Hlincea – Iași; e. proveniență necunoscută; f. Murgeni – Vaslui);

g-h. secolele XIV- XV (g. proveniență necunoscută; h. Iași, Bulevardul Ștefan cel Mare)

Pentru modul de utilizare a amnarului, cea mai bună sursă iconografică este o pictură intitulată „Nașterea Domnului” sau „Sfânta Familie”, din retablul transeptului de sud al bisericii Saint-Georges din Haguenau (Franța). Panoul a fost pictat de Martin Diebold sau Martin

Hans, în 1496. În partea stângă a lucrării, în planul al doilea, este reprezentat procesul de aprindere cu ajutorul amnarului a unei lumânări

Fig. 4. „Sfânta Familie” (detaliu).
Retablul altarului bisericii Saint-Georges
din Haguenau (Franța)⁷

aflată într-un felinar confecționat din tablă. Pictorul a redat modalitatea de prindere în mână a amnarului de către bătrânul Iosif, precum și scânteile scăpărate în urma loviturilor aplicate asupra cremenei. Pe masa rotundă se pot desluși și alte elemente necesare producerii și păstrării luminii: lumânarea de ceară, două bucăți de cremene, iască (fibre vegetale redată în nuanțe de culoare maro), fitile de bumbac și o cutie de lemn destinată păstrării tuturor obiectelor de aprindere a focului (Fig. 4).

*

Amnarul și cremenea, dincolo de faptul că sunt principalele instrumente ale tehnologiei de obținere a focului, capătă și valențe simbolice, mai ales atunci când sunt abordate în artă.

Giuseppe Arcimboldo (1526 sau 1527-11 iulie 1593), pictorul oficial al lui Maximilian al II-lea, împăratul Imperiului Habsburgic, realizează în 1566 o lucrare bizară și avangardistă intitulată „Focul”. Pictura făcea parte dintr-o serie de alegorii dedicate celor patru elemente primordiale: Aerul, Pământul, Apa și Focul. Excentricul artist include într-un cap uman văzut din profil o serie de elemente aflate în legătură directă sau indirectă cu tema aleasă: scânteii, flăcări, fășii de iască, vreascuri, fitile, amnare, lumânări, lămpi, sfeșnice, arme (țevi de tun, pistol), muniție (pulbere, ghiulea) și accesorii speciale (cancioc și toc pentru praf de pușcă). Образul este format dintr-o uriașă cremene, gâtul și bărbia sunt compuse dintr-o lumânare aprinsă, un capăt de sfeșnic și o lampă cu ulei prevăzută cu pensetă – ambele realizate din aurul extras

⁷ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Haguenau_StGeorges87a.JPG, accesat la data de 5 decembrie 2021.

din minele morave și obținut în topitoriile imperiale –, iar nasul și urechea sunt substituite de două amnare din oțel. În jurul gâtului este reprezentat „Ordinul Lânii de Aur”, cu al său colan compus din elemente articulate în formă de amnare. Spațiile dintre ele sunt completate cu pietre ovale, în nuanțe de gri spre negru, ce semnifică cremenea, toate fixate în monturi de aur. Amnarele care formează nasul și urechea, precum și cele din construcția colanului sunt simboluri ale dinastiei de Habsburg. De aici pleacă și ideea că piatra și metalul sunt apanajul mediului militar. Privită cu atenție, lucrarea lui Arcimboldo este o referință clară la Casa de Habsburg și la beneficiarul alegoriei: împăratul Maximilian al II-lea⁹ (Fig. 5).

Fig. 5. Giuseppe Arcimboldo, „Focul”.
Kunsthistorische Museum, Viena⁸

Ordinul Lânii de Aur a fost o distincție instituită de Filip cel Îndrăzneț, duce de Burgundia (1396-1467), în care amnarul stilizat este unul din elementele principale. Deviza principelui burgund, „Ante ferit, quam flamma micet” („Lovește, înainte ca flacăra să pâlpâie”), simboliza războiul dintre două forțe și puteri. Amnarul, cremenea, dar și scânteile ori flăcările rezultate din lovirea lor fac trimitere la acei prinți și regi aflați mereu în ofensivă, care adesea se subminează, se suprimă ori se ruinează între ei, producând pericole și daune ireparabile. După dispariția Casei de Burgundia, odată cu

⁸ <https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/a/arcimboldo/3allegor/6elem3.html>, accesat la data de 11 noiembrie 2022.

⁹ Liana De Girolami Cheney, *Arcimboldo*, New York, Parkstone Press International, 2013, p. 46-49, 130-135; Sylvia Ferino-Pagden, „Arcimboldo: un Proteo alla corte degli Asburgo”, în Sylvia Ferino-Pagden (a cura di), *Arcimboldo*, Gallerie Nazionali di Arte Antica di Roma-Palazzo arberini e Galleria Corsini/Ministero dei Beni de delle Attività Culturali, Milano, Skira editore, 2017, p. 53, fig. 14, pl. II/15; Thomas DaCosta Kaufmann, *Arcimboldo. Visual Jokes, Natural History, and Still-Life Painting*, Chicago, The University of Chicago Press, 2009, p. 100, p. 18, fig. 1.1.

moartea lui Carol Temerarul, unicul moștenitor al lui Filip, ordinul a trecut la Casa de Habsburg¹⁰.

Reprezentarea amnarului în heraldică apare încă din perioada împăraților din dinastia Paleologilor, care domnesc în Imperiul Bizantin începând cu 1259. Pe steagul imperial, decorat cu o cruce galbenă pe un fond de culoare roșie, apar patru amnare în forma literei „B” reprezentând deviza imperială „βασιλεὺς βασιλέων, βασιλεύων βασιλευόντων”¹¹ („Basileus Basileon, Basileuon Basileuonton”), care se traduce în felul următor: „Împăratul împăraților, care guvernează peste cei care conduc” (Fig. 6). După căderea Constantinopolului, amnarul, ca simbol heraldic, se răspândește în spațiile mediteranean și balcanic (Fig. 7). Îl regăsim stilizat pe denarii lui Domenico Gattilusio, stăpânitor al Insulei Lesbos (1455-1458); în armoriile lui William al IX-lea, marchiz de Montferrat (1486-1518); pe monedele regilor Spaniei, Filip al II-lea (1556-1598) și Filip al III-lea (1556-1598), ca regi ai Neapolelui; în armoriile Casei de Gonzaga, ca duci de Mantua (după 1575); pe blazonul Serbiei (cca 1600-1620) etc.

Fig. 6. Placă de marmură aparținând familiei imperiale a Paleologilor¹²

Fig. 7. Amnar și creme. Miniatură din Sf. Ion Climacus (Scărarul), Florența, 1488¹³

¹⁰ Claude Paradin, *Devises heroïques*, Lyon, Jean de Tournes and Guillaume Gazeau, 1557, p. 43; G. Brunet, *Les Devises au Moyen Age*, în „Revue Archéologique”, 8/1, Paris, 1851, p. 283; A. De Hevesy, *La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin*, Paris, 1923, pl. XX.

¹¹ Mihail-Dimitrie Sturdza, *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d’Albanie et de Constantinople*, 2e édition, chez l’auteur, Paris, 1999, p. 375.

¹² Muzeul de Arheologie din Istanbul, foto autor.

¹³ <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/1/108936>, accesat la data de 11 decembrie 2021.

Deviza ducelui de Burgundia se reflectă și peste veacuri, de data aceasta în spațiul românesc al timpurilor moderne, atunci când se făcea referire la o criză ce putea alimenta declanșarea unui conflict militar. Spre exemplu, în contextul celui de-al Doilea Război Balcanic, în presa timpului întâlnim următoarea judecată, având rolul, desigur, de a ușura cititorilor percepția asupra unei situații internaționale complicate: „sfârșitul războiului între Bulgaria și Sârbia, ușor poate fi schinteea care să aprindă focul între Austroungaria și Rusia! (...) Și iaca amnarul și cremenea e aci, și schinteea ușor poate sări din atingerea lor de olaltă, aprinzând casele mari ale acestor împărății”¹⁴.

*

Amnarul, cremenea și iasca sunt o prezență constantă în societățile umane de pe întreg mapamondul, situație ce poate fi constatată și în veacurile XIX-XX, așa cum arată o fotografie din 1916 înfățișând o săteancă din districtul Dalarna (centrul Suediei) (Fig. 8). Plecând de la această observație, se impune o încercare de analiză a utilizării acestor elemente cu predilecție asupra spațiului românesc.

Fig. 8. Localnică din Dalarna (Suedia) utilizând amnarul și cremenea (1916)¹⁵

¹⁴ „Libertatea”, anul XII, nr. 29, Orăștie, 23 iunie v. (6 iulie n.) 1913, p. 2.

¹⁵ <https://arkivkopia.se/sak/digmusnm-NMA.0051717>, accesat la data de 7 decembrie 2021.

Astfel, cutreierând în voie satele din Moldova, în perioada 1766-1767, preotul catolic Peter Zöld face câteva observații ce au legătură cu tema noastră: „târgul Movilău care este o localitate întinsă și este așezată lângă râul Prut. Ungurii de aici fac negustorie cu cremene șlefuită”¹⁶.

Medicul și naturalistul francez Baltazar Haquet, trimis cu misiunea de a face rost de cremene pentru armata austriacă, amintește de cea existentă în Galiția¹⁷, care se găsea mai cu seamă „în satele Vasilău, Dorosăuți și în alte localități aproape de Nistru”, așa cum ne informează mai târziu căpitanul austriac Radisitz (1822)¹⁸.

Mult căutatele pietre erau destinate mecanismului de dare a focului la muschete, dar și aprinderii fitilelor cu ajutorul amnarului. Spre exemplu, în bătălia de la Drăgășani (7/19 iunie 1821), dintre eteriștii lui Ipsilanti și soldații lui Derviș Pașa, în momentul „când turcii au înaintat să atace batalionul sacru, tunarii n-aveau fitile ca să dea foc la tunuri. Au trebuit să alerge de la unul la altul ca să găsească un amnar, o cremene și o iască”¹⁹.

Într-o lungă și bogată listă cu mărfuri pe care le trimite un negustor român din Brașov unor vânzători cu amănuntul („detailiști”) din Câmpulung, pe o perioadă cuprinsă între 1809 și 1814, întâlnim și „50 amnare mari, bune”²⁰, care nu puteau fi decât producții ale unor ateliere săsești²¹.

În dugheana din Tătărași a negustorului ieșean Ioan Movileanu (născut la 1797), conform observațiilor făcute pe baza catastihului de cheltuieli de către strănepotul său, preotul cărturar Constantin Bobulescu (1882-1958), „trebuia să se găsească de toate,

¹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX. Volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 1997, p. 511.

¹⁷ *Călători străini...*, vol. X, partea I. Volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (red. resp.), București, Editura Academiei Române, 2000, p. 8.

¹⁸ Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II (1822-1830), București, Editura Academiei Române, 2000, p. 79.

¹⁹ *Ibidem*, p. 56.

²⁰ Nicolae Iorga, *Brașovul și românii*. Scrisori și lămuriri, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1905, p. 22.

²¹ *Ibidem*, p. 27.

de la «codirișca de ghici», de la amânarul de scăpărat cu cea cremene a lui, până la vinul cel bun”²².

Amnarul, cremenea și iasca erau nelipsite din inventarul omului de rând. Nathaniel Burton, descriind portul locuitorilor din Țara Românească la 1837, ne spune că aceștia se încing cu „un brâu, la care sunt legate în față punga de tutun, briceagul și amnarul”, ultimul trecut în documentul original la categoria „implements for striking light”²³.

În tot spațiul unde păstoritul se practica, pentru obținerea focului în condiții meteorologice extreme, „în chimir, ciobanii poartă cremenea și amnarul”²⁴. Într-un document de la 1672, adresat „birăului din Bistrița” de către ciobanul Pătrașco Tăutul, se pomeneste de „2 râteze cu amnare și un brâu împletit, cu cuțit” ce i-au fost oprite²⁵.

Într-un studiu apărut în perioada interbelică regăsim descrieri ale diverselor instrumente pe care ciobanii din Peninsula Balcanică le dețineau asupra lor: „Ca cingătoare păstorii aromâni poartă *brân*... Peste brân păstorii și unii din chervangii poartă *sileafe*, numită și *sileah'e*, *çileah'e*, adică «seleaf» turcesc, făcut din piele, mai larg pe dinainte și cu 3-4 despărțituri, în care se vâra *cuțutul*, *cama*, *cumburea*, *piștolea* (la Fărșeroți), *altipatlarlu* precum și *mânearlu* (amnarul) cu costura. Aceste două din urmă sunt legate de *silivar* (lanț) ca să nu se piardă”²⁶. Alteori acestea erau păstrate la un loc, într-un săculeț: „la păstorii din Veria prin *cârnic* se înțelege o pungă de piele, în care ei își pun *mânearlu* sau *amnearlu* (amnarul), *iasca* și *creminea* sau *sturnarea*”²⁷.

Dacă amnarul nu putea fi procurat decât de la negustori ori meșteșugari, cremenea, în afară de cea adusă din zonele de exploatare situate în bazinul Prutului Superior, putea fi culeasă, la fel ca și iasca, direct din natură. Iată cum descria Simion Mehedinți în cursurile sale de etnografie acest burete de copac, cu numele științific *Fomes fomentarius*: „Astăzi știm că este o materie minunată de a aprinde scânteile. Știți ce înseamnă *iască*, partea unui burete, care crește pe copaci, când se usucă

²² Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III (1831-1840), București, Editura Academiei Române, 2006, p. 31.

²³ *Ibidem*, p. 583, nota 16.

²⁴ Tatiana Gălușcă, „Mocanii”, *un joc dramatic al românilor din Dobrogea*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, VII, 1945, p. 14.

²⁵ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței (scrisori domnești și scrisori private)*, vol. I, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1899, cat. CCII.

²⁶ Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, în „Dacoromania”, IV, 1924-1926, 1, (1927), p. 17.

²⁷ *Ibidem*, p. 278.

este tot așa de moale ca bumbacul, foarte fină, este capabilă să prindă cea mai mică scânteie, scânteia se propagă mai departe, așa că acum mijlocul de a produce focul pe calea lovirii, este nu se poate mai comod și a fost în secolul din urmă cel mai răspândit în viața păstorilor noștri (și până acum păstorii, care n’au la îndemână chibriturile, – și chibriturile totdeauna se pot umezi, – au ca un fel de siguranță cremene în chimir, amnar la îndemână, bucata de iască totdeauna uscată în chimir și în vântul cel mai mare scăpărând, prinde bucata de iască o scânteie și iată posibilitatea de a aprinde)²⁸.

Utilizarea acestui burete este documentată și pentru epoca preistorică. De remarcat că bucăți de *Fomes fomentarius* au fost descoperite la un loc cu trei lame de silex, cu rol de unelte, în geanta identificată asupra lui Ötzi. „Omul Ghețurilor” este una dintre cele mai bine conservate mumii din lume și fost a descoperită în Alpii Ötztal (Tirolul de Sud), fiind datată între 3.350-3.100 a. Chr. Acest tip de ciupercă găsit asupra lui putea fi folosit atât pentru aprinderea focului, cât și pentru practicile magico-medicale²⁹.

Și pentru că utilizarea amnarului, o adevărată unealtă gospodărească, avea drept scop principal aprinderea focului pentru prepararea hranei, fie la stână fie în vatra unei locuințe sătești, un joc de cuvinte prin care se arată evoluția anumitor termeni de origine latină reconstituite toate etapele, care se înlănțuie în mod fericit pe următoarea structură lingvistică: „*Bucatele* (bucata, -am) erau pregătite țărănește, *fierte* (dela fervo) la *focul* aprins cu *iasca* (esca, -am), în care a sărit o *schinteie* (scintilla, -am) din *piatra* (petra, -am) atinsă de *amnar* (manuarium, mai puțin probabil igniarium)³⁰”.

*

Odată cu generalizarea fumatului, amnarul, cremenea și iasca devin apanajul celor deprinși cu acest viciu. Descoperirile arheologice cu caracter fortuit din zona câmpului de bătălie de la Berestechko (1651), unde s-au confruntat oștile lui Bogdan Hmelnițki și cele ale regelui polon Ioan Cazimir al II-lea Vasa, încheștare finalizată cu înfrângerea cazacilor, au

²⁸ *Etnografie. Curs ținut de d-l prof. S. Mehedinți în anul 1937-1938*, editat de Soc. Studenților în Geografie „Soveja”, s.a., p. 93.

²⁹ U. Peintner, R. Pöder, T. Pümpel, *The iceman’s fungi*, în „Mycological Research”, vol. 102, Cambridge, Published online by Cambridge University Press, 1998, p. 1157, 1159-1160, fig. 9.

³⁰ N. Drăcanu, *Limbă și istorie*. Material pentru conferința ținută la liceul din Năsăud în 27 februarie 1909, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiediecezane, 1909, p. 16.

adus la suprafață numeroase lulele de lut orientale și amnare aparținând luptătorilor zaporojeni³¹. Este de reținut faptul că prima impresie pe care a făcut-o fumatul în spațiul românesc o regăsim în descrierea lui Timuș Hmelnițki, ginerele domnitorului Vasile Lupu, venit la Iași pentru nunta lui cu domnița Ruxandra: „domnul Timuș la o fereastră bea tutun în ochii tuturor și privea la jocurile moldovenești”³².

Mai târziu, gesturile de aprindere se regăsesc în textele baladelor, cum ar fi cea a lui „Sava Enciu Săbienciu”: „Dar și Enciu ce-mi făcea:/ Din amnari că scăpăra/ Ciubucul și-l aprindea,/ Și pe cal încăleca”³³.

Din inventarele casei de la Iași a marelui cavaler și logofăt Anastasie Bașotă aflăm că, într-o „ladă de feriu”, comisia din 1870, întrunită după moartea sa, avea să găsească, printre altele, și „un amnari cu cutie pentru iască”³⁴. Obiectele erau asociate cu obiceiul boierului de a fuma, asta dacă luăm în calcul mulțimea și varietatea instrumentelor ce țin de universul fumătorului identificate prin toată casa.

Ca o prelungire peste timp a acestor deprinderi, amintim că oamenii de pe fosta moșie a boierului (Pomârla, Ținutul Dorohoi), mai ales cei fumători, atunci când nu aveau chibrite ori aprinderea se făcea de prea multe ori în timpul unei zile, fiind destinată doar acestui tabiet, utilizau amnarul chiar și în primele două decenii de după Cel de-al Doilea Război Mondial³⁵.

Pentru a ilustra cel mai bine importanța scăpărătorului, ca unealtă indispensabilă omului din spațiul rural, versurile din fabula scrisă la 1880 de Lascăr Stavri, „Un Ex-Judecător”, vin să ne lămurească în mod convingător: „Un țăran odată, veni la arendaș/ Și-l vede cătând al seu cuțitaș/ În vreo zece locuri, tot cu buzunare/ Și'ncepe-a râde cam cu hohot mare/ Cocóne!!! Pentr-un cuțitaș, zece buzunare/ Nu-i păcat să spargi hainele așa tare?! Când noi într-o pungă, ținem și parale/ Și țiduli de muncă, cremeni, amnare,/ Tutun și hârtie și escă uscată/ Scii [știi-n.n.] ca'ntr-o dughenă mare și bogată”³⁶.

³¹ Iaroslav Lebedynsky, *Les Cosaques. Une société guerrière entre libertés et pouvoirs. Ukraine, 1490-1790*, Michigan, Earrance, 2004, p. 118.

³² *Călători străini...*, vol V. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 475.

³³ Teodor T. Burada, *O călătorie în Dobroglia*, Iași, Tipografia Națională, 1880, p. 178.

³⁴ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 7v.

³⁵ Informație oferită de Grigoroșcuță Octavian, agricultor din satul Pomârla, com. Pomârla, jud. Botoșani (28 iunie 2020).

³⁶ „Vocea Botoșanilor”, anul I, nr. 31, 21 decembrie 1880.

Mult mai apropiat mediului rural, amnarul nu putea să lipsească din unele expresii și zicători: „(Nici) cât ai da în *amnar*”³⁷. De asemenea, îl întâlnim și în versurile populare cântate, cum ar fi „Hora vinului”: „Băgai mâna’n punga chingei,/ Găsii ața mămăligei;/ Băgai mâna’n buzunare,/ Găsii cremene ș’amnare”³⁸.

Cele trei componente esențiale în producerea focului sunt prezente și în unele cimilituri românești, cum ar fi aceasta: „Mireasa’n pădure,/ ginerele’n Țarigrad/ și nuna’n gărlă (Iasca, amnarul și cremenea)”³⁹, fapt ce presupune că unul din locurile de unde se aduceau amnarele putea fi și spațiul de la sudul Dunării, aflat multă vreme în componența Imperiului Otoman⁴⁰.

Astfel, cele trei elemente primordiale în obținerea focului și-au găsit loc și în gândirea domnitorului cărturar Dimitrie Cantemir, sub forma unor expresii pline de mesaje tâlcuitoare: „Au nu știi că agonisita numelui mai mult cu îndrăzneala decât siala se dobândește? Au nu pricepi că scânteia amnarului, până a nu se stinge, aprinde iasca, iară, stingându-se, poștește a doua și a treia lovitură?”⁴¹.

*

În memorialistica ori literatura veacului al XIX-lea, amnarul devine un leitmotiv într-una dintre cele mai neașteptate teme, și anume cea a iubirii.

Spre exemplu, Dumitrache Foti Merișescu de la Colentina, trăitor în veacul al XIX-lea, în memoriile sale ne arată subtilitățile de pătrundere în tainele amorului. Cum era de așteptat, din această scenografie nu puteau să lipsească instrumentele de produs foc (amnare, iască) ori de iluminat (opaițe, lumânări). La adăpostul întunericului

³⁷ I.-A. Candrea, *Dicționar de proverbe și zicători*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, s.a., p. 5.

³⁸ B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor lucrat după dorința și cu cheltuiala M. S. Regelui Carol I sub auspiciile Academiei Române*, tomul II, *Amuș-Ău*, București, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu, 1887, col. 2078.

³⁹ C. Rădulescu-Codin, *Credințele și ideile lui asupra folclorului românesc*, în „Progres și cultură”, III, 1935, 2, p. 3.

⁴⁰ B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, col. 1091.

⁴¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică în douăsprezece părți împărțită, așijderea cu 700 de sentenții frumos împodobită, iară la sfârșit cu a numerelor străine tâlcuitoare scară*. Text ticluit și adversaria de G. Pienescu, prefață de Dan Horia Mazilu, București, Editura Gramar, 2008, p. 60.

noptii are loc inițierea în tainele iubirii. Clarobscurul ne relevă gesturile și manifestările din sfera eroticului: vorbe deocheate, priviri, atingeri, mângâieri, îmbrățișări, sărutări⁴². Ele se disipează la apariția primelor lumini ale focului din vatră ori ale lumânărilor din opaițele sau sfeșnicele purtate de slujnice, lăsând totuși să se întrevadă câteva frânturi ale patimilor. Primele vâlvătăi ale amorului se nasc alături de Păuna și suratele ei în casa unor bulgari zarzavagii din Oltenița, pe când Dumitrachi era fugăr din București: „Deși la anul 1814 împlineam 17 ani, dară mă stăpânea rușinea, nefiind învățat. Păunica m-au luat în brațe. Nu am zis ba. M-au strâns, ne-am dăzmierdat. Amor platonice. Au luat scăpărători și au aprins o bucată de iască. Au pus-o în călți. Făcându-i vânt, s-au aprins. (...) Și, mai departe, m-au îndemnat să jucăm baba oarba. Am prins bucuros. M-au legat la ochi, dară vidirea bună pe subt legătură. Le prindeam de unde vroiam, trântindu-ne pen casă, dar tot eu eram biruitor. Focu de pe vatră să stinseseră, focu între noi să aprinseseră”⁴³.

Motivul amnarului prezent în descrierea unei secvențe de amor îl regăsim mai târziu în opera autorului polonez Henryk Sienkiewicz, *Cavalerii teutoni*, tradus uneori și *Cruciații*. Roman istoric din veacul al XV-lea, atunci când este înfățișată scena întâlnirii dintre tânărul nobil Zbysko de Bogdaniec și frumoasa Iagienka: „Se auzi îndată scrâșnetul amnarului lovit de cremene, scânteile se împrăștiară și la lumina lor tremurătoare, Zbyszko zări fruntea albă, sprâncenele negre și buzele rotunjite ale fetei, care sufla iasca aprinsă. Abia atunci se gândi că ea venise în pădure ca să-l ajute, că fără furca ei, s-ar fi putut să sfârșească rău, și-i fu atât de recunoscător, încât nu mai stătu pe gânduri, o cuprinse în brațe și o sărută pe amândoi obraji. Iasca și cremenea căzură din mâinile fetei”⁴⁴.

Și dacă tot suntem în sfera creațiilor literare culte, nu putem să nu reamintim câteva pasaje din diverse opere clasice ori creații literare mai puțin cunoscute, în care amnarul, cremenea și iasca sunt amintite, însoțite, desigur, și de anumite figuri de stil:

⁴² Constanța Vintilă-Ghițulescu, „Un jurnal și o călătorie la Istanbul”, în vol. *Tinerețile unui ciocoiăș*. Viața lui Dimitrie Foti Merișescu de la Colentina scrisă de el însuși la 1817. Ediție îngrijită, introducere și note de Constanța Vintilă-Ghițulescu, București, Editura Humanitas, 2019, p. 31.

⁴³ *Tinerețile unui ciocoiăș...*, p. 79, 81-82.

⁴⁴ Henryk Sienkiewicz, *Cavalerii teutoni*, ediția a 2-a. Traducere, prefață și note de Stan Velea, București, Editura Leda, 2008, p. 171.

Mihail Sadoveanu, *Țara de dincolo de negură*: „Atunci trase, înfrigurat, din brâu scăpărătorile, bătu cu amnarul în cremene ș-aprinse un fir de iască. Adună un mănunches de ierburi uscate și mușchi, suflă în iască și scoase flacăra”⁴⁵.

Calistrat Hogaș, *Pe drumuri de munte*: „Mărunțelul călugăr nu trebuie să se muncească pentru a face focul. El vine din fire, ca un miracol simplu, când părintele, cu amnarul, «scoate din vinele mute și negre ale unei cremene reci un izvor de scânteii luminoase»”⁴⁶.

Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*: „Asta l-a pus pe gânduri pe bătrân. Și-a scos o pungă mare de piele și și-a răsucit o țigară groasă. Și-a scos amnarul și iasca, a scăpărat și și-a aprins țigara”⁴⁷.

Alexandru Ștefanopol, *Clică*: „Răscolește anevoie în buzunărelul chimirului și scoate pe rând amnarul, cremenea și iasca. Potrivește iasca pe cremene și le prinde între nodurile degetului mare arătător. Cumpănește amnarul și-l repede o singură dată în cremene. O scânteie sare în iască, sfârâind. Dă drumul cremenei în poala cămășii, plimbă iasca de dou-trei ori ca să se aprinză bine, apoi o potrivește la capătul țigării”⁴⁸.

Alecu Russo, *Legenda „Piatra teiului”*: „Un chimir lat de piele de căprioară, cuprinzând tot ce este trebuincios munteanului: un cuțit frumos, o lulea, o pungă și un amnar lung legat de cingătoare c’o curălușă ori un lanțujel de fier”⁴⁹.

Petre Dulfu (1856-1953), *Jertfa lui Păcală*: „Prinse-a strânge crăci, găteje, – de pe-aprópe, de departe,/ Păn’ce se făcură multe, o grămadă (...) Apoi scóse/ Dela brâu pe loc amnarul luciu, cremenea vârtósă,/ Și dintr’ênsa cu amnarul scăpărând schintei pe iască”⁵⁰.

⁴⁵ Mihail Sadoveanu, *Țara de dincolo de negură. Povestiri de vânătoare*. Ediție îngrijită de Fănuș Băileșteanu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 107.

⁴⁶ Ovidiu Papadima, *Calistrat Hogaș și viziunea noastră folclorică*, în „Revista Fundațiilor Regale”, IX, 1942, 8, p. 420.

⁴⁷ Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*. Studiu biografic și bibliografic de E. Lovinescu, Biblioteca clasicilor români, îngrijită de E. Lovinescu, București, Editura „Ancora” S. Benvenisti & Co., 1928, p. 53.

⁴⁸ Al. Ștefanopol, *Clică*, în „Revista Fundațiilor Regale”, XII, 1945, 1, p. 75.

⁴⁹ Alecu Russo, *Scrieri alese. Omul/opera/comentarii*. Ediție îngrijită de E. Boldan, București, Editura de Stat, 1948, p. 218-219.

⁵⁰ P. Dulfu, *Jertfa lui Păcală*, în „Rândunica. Foaie literară-beletristică”, anul I, nr. 7, Sibiu, 30 mai 1894.

*

Întrucât, așa cum rezultă din observațiile ce țin de mediul muzeografic, „cremenea și amnarul stau și ele ascunse aici la muzeu, nu mai atârnă de brâul săteanului”⁵¹, astăzi, asemenea obiecte de patrimoniu, fie descoperite pe cale arheologică, fie recuperate cu prilejul cercetărilor de teren, se mai păstrează doar în instituțiile de cultură având drept profil principal istoria și etnografia.

Un revirement s-a produs odată cu reconstituirea diverselor activități umane din veacurile îndepărtate, printre ele aflându-se și aprinderea focului cu ajutorul amnarului. Odată făcut pasul în respectiva direcție, s-a ajuns ca amnarul să fie un obiect indispensabil al truselor („kiturilor”) de supraviețuire. Uneori, el este comercializat alături de tot soiul de accesorii: etuiuri, cutii de metal, pânză de carbon, fragmente de la izolatori ceramici, bucăți de iască uscată. De cele mai multe ori, aceasta nu se poate aprinde, datorită netratării conform vechilor procedee în vederea neutralizării anumitor substanțe existente în fibrele ciupercii. Prin urmare, astăzi, utilizarea amnarului, fie și în scopuri experimentale ori de amuzament, poate fi considerată, în fond, drept o permanență a istoriei.

Într-o lume modernă dominată de noi mecanisme de aprindere (brichete, aprinzătoare electrice), singurul gest care mai amintește de utilizarea amnarului este producerea focului cu ajutorul chibritului. Prezența a două elemente necesare acestui proces (chibritul și cutia de carton prevăzută cu peliculă de fosfor roșu), mișcarea de sus în jos, rapiditatea execuției, focul rezultat, ba chiar și scânteile necontrolate ori acțiunea de a sufla asupra flăcării, sunt reminiscențe din vechea tehnologie de aprindere a focului cu ajutorul amnarului, cremenii și firelor de iască.

⁵¹ I. C. Murășanu, *Luna Târgu-Mureșului (reflecții postume)*. Secția etnografică (Muzeul regional), în „Progres și cultură”, V, 1937, 2-3, p. 55.